29/05/2024

Λαϊκή τέχνη για την Άλωση – Του Ηλία Λιαμή

/ Γνώμες

Χωρίς αμφιβολία, η άλωση της Κωνσταντινούπολης έχει καταγραφεί στην Ελληνική – Ρωμαίικη συλλογική συνείδηση ως το πλέον επώδυνο ιστορικό γεγονός, με καταλυτικές επιπτώσεις, όχι μόνον ιστορικές, αλλά πνευματικές και ψυχολογικές. Οι πληγές που άφησε στην ιστορική μνήμη του λαού μας παρέμειναν επί αιώνες ζέουσες και ο καημός για το γεγονός αυτό παραμένει μέχρι και τις μέρες μας ζωντανός.

- Γράφει ο Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού

Η λαϊκή παράδοση κατέγραψε το γεγονός αυτό σε όλες τις μορφές της Τέχνης: Στην ποίηση, στο τραγούδι, στη λαϊκή αφήγηση, στα ανάγλυφα μοτίβα πάνω στο ξύλο και το μέταλλο, στις λαϊκές φορεσιές, στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, στη λαϊκή ζωγραφική με εξαιρετικό δείγμα την άλωση της Πόλης του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου. Το μοτίβο του δικέφαλου αετού απετέλεσε τον μίτο σύνδεσης του νέου Ελληνισμού με το Ρωμαίικο παρελθόν, ενώ τα λάβαρα, εκκλησιαστικά και

πατριωτικά, απηχούσαν πάντοτε την νοσταλγία ενός ένδοξου παρελθόντος, που προκαλούσε διαχρονικά έναν λαό να φανεί αντάξιος.

Η Ελληνική λαϊκή παράδοση δεν μπορούσε αλλά και δεν θέλησε να ασχοληθεί με τις ιστορικές εκείνες συνθήκες που οδήγησαν στην πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και βεβαίως δεν επεδίωξε να καταλογίσει ευθύνες. Στους αιώνες που ακολούθησαν, αιώνες πικρής σκλαβιάς, η ψυχή των Ελλήνων έπρεπε να γαληνέψει από τον πόνο και να τραφεί από την ελπίδα. Οι λαϊκές δοξασίες και οι αφηγήσεις μάς παρουσιάζουν ανάγλυφα την ψυχική φόρτιση της ιστορικής μνήμης αλλά και τις απαντήσεις σε ένα μεγάλο «γιατί»:

Γιατί επέτρεψε ο Θεός την υποδούλωση στους αλλόθρησκους:

Γιατί οι άγιοι δεν στάθηκαν φρουροί στα τείχη της Πόλης; Γιατί η Παναγιά δεν κάμφθηκε από τις ικεσίες των πολιορκημένων;

Πέρα όμως από το παρελθόν, απαντήσεις ζητούσε και το μέλλον:

Τελείωσαν όλα; Πώς θα ξαναγίνουμε αυτό που ήμασταν; Τι χάσαμε, τι έχουμε, τι μας πρέπει;

Έχει όντως ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον να κατατάξει κανείς τους θρύλους και τις αφηγήσεις σε κάποιες κατηγορίες, προκειμένου να σκιαγραφήσει την ψυχική κατάσταση και τα οράματα του απλού λαού.

Μια πρώτη κατηγορία έχει να κάνει με το μεγάλο ερώτημα, το πιο βασανιστικό μπροστά σε ένα γεγονός ακατανόητο όπως αυτό της Άλωσης που είναι, όπως είπαμε, το μεγάλο «γιατί». Η λαϊκή μούσα απέδωσε ο γεγονός αυτό στο θέλημα του Θεού. Αν και στην νοοτροπία του λαού, κάθε δεινό έρχεται ως επακόλουθο της αμαρτίας, προσωπικής ή συλλογικής, ο στίχος

«…γιατί ήταν θέλημα Θεού η πόλη να τουρκέψει…»

δεν απετέλεσε τόσο αιτία αυτοκριτικής όσο λόγο παρηγοριάς και εκτόνωσης ενός αβάσταχτου καημού και ενός επώδυνου πένθους εξαιτίας μιας βαριάς απώλειας. Η απώλεια αυτή δεν είχε να κάνει μόνον με την Πόλη, που, ούτως ή άλλως, ήταν πλήρως αποδυναμωμένη και νομοτελειακά καταδικασμένη. Εδώ πρόκειται για την απώλεια του κέντρου της Χριστιανικής κοσμοθεωρίας, του κεντρικού συμβόλου της απανταχού Ελληνορθοδοξίας. Επιπλέον, ο στίχος αυτός, αποδίδοντας την συμφορά στο θείο θέλημα, αποδυναμώνει την βαρβαρική ισχύ και αφήνεται στην θεϊκή απόφαση για την αποκατάσταση της δόξας των Ελλήνων. Απόδειξη αποτελεί ο σταθερός επίλογος τέτοιων λαϊκών ποιημάτων, τα οποία διαβεβαιώνουν πως

όταν ο Θεός θελήσει, η αυτοκρατορία θα ανασυσταθεί, όπως αναφέρεται στον λαϊκό θρήνο του Πόντου:

«Η Ρωμανία πέρασε, η Ρωμανία ΄πάρθεν.
Η Ρωμανία κι αν πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλον».

Μια δεύτερη κατηγορία έχει να κάνει με το απίστευτο του γεγονότος, εκφρασμένο με μία σειρά θρύλων και διηγήσεων, που περιγράφουν το δέος των απλών ανθρώπων για το αδιανόητο συμβάν. Ένας θρύλος του Πόντου μίλα για ένα πουλί που ανέλαβε να μεταφέρει γραπτό μήνυμα στην Τραπεζούντα για την άλωση της Πόλης. Πηγαίνει κατευθείαν στη Μητρόπολη και αφήνει το χαρτί με το μήνυμα πάνω στην Αγία Τράπεζα. Κανείς δεν τολμά να το διαβάσει, μέχρις ότου ένα παλικάρι διαβάζει το άσχημο μαντάτο:

“Κι αν η Πόλη έπεσε, κι αν πάρθεν η Ρωμανία,
πάλι με χρόνους και καιρούς, πάλι δικά μας θα’ ναι”.

Πασίγνωστος είναι και ο θρύλος του καλόγερου τηγανίζει ψάρια στην όχθη του ποταμού. Τόσο αιφνιδιάζεται ο καλόγερος από το μαντάτο της Άλωσης που φέρνει ένα πουλί, ώστε αρνείται να το πιστέψει εκτός εάν τα μισοτηγανισμένα ψάρια πέσουν πάλι στο ποτάμι. Και αυτό γίνεται, με τα ψάρια να περιμένουν την απελευθέρωση της Πόλης για να βρεθούν πάλι από μονά τους στο τηγάνι. Παρόμοιος είναι και ο θρύλος για τα ψάρια της Ζωοδόχου Πηγής, στο Μπαλουκλί της Πόλης. Τον θρύλο αυτό, με τρόπο υπέροχο παρουσίασε σε ποίημα του ο Γεώργιος Βιζυηνός:

Το Μπαλουκλί
(Τα ψάρια της Ζωοδόχου Πηγής)

Σαράντα μέρες πολεμά ο Μωχαμέτ να πάρη
την Πόλη την μεγάλη.
Σαράντα μέρες έκαμεν ο ῾γούμενος το ψάρι
στα χείλη του να βάλη.
Απ᾽ τες σαράντα κι ύστερα, πεθύμησε να φάγη
τηγανισμένο ψάρι.
–Αν μας φυλάγ᾽ η Παναγιά καθώς μας εφυλάγει,
την Πόλη ποιος θα πάρη;
Ρίχτει τα δίχτυα στον γιαλό, τρία ψαράκια πιάνει,
–Θεός να τα βλογήση!
Το λάδι βάλλει στην φωτιά μες στ᾽ αργυρό τηγάνι,
για να τα τηγανίση.

Τα τηγανίζ᾽ από την μια, και πα᾽ να τα γυρίση
κι από το άλλο μέρος.
Ο παραγιός του βιαστικά πετά να του μιλήση,
και τάχασεν ο γέρος!
–Μην τηγανίζης, γέροντα, και μόσχισε το ψάρι
στην Πόλη την μεγάλη!
Την Πόλη την εξακουστή οι Τούρκοι έχουν πάρει,
μας κόβουν το κεφάλι!
–Στην Πόλη Τούρκου δεν πατούν κι Αγαρηνού ποδάρια!
Με φαίνεται σαν ψεύμα!
Μ᾽ αν είν᾽ αλήθεια το κακό, να σηκωθούν τα ψάρια
να πέσουν μες στο ρεύμα!
Ακόμ᾽ ο λόγος βάσταγε, τα ψάρι᾽ απ᾽ το τηγάνι,
την μία μεριά ψημένα,
πηδήξανε κι επέσανε στης λίμνης την λεκάνη,
γερά, ζωντανεμένα.
Ακόμ᾽ ως τώρα πλέουνε, κόκκιν᾽ από το μέρος,
όπου τα είχε ψήσει.
Φυλάγουν το Βυζάντιο ν᾽ αναστηθή κι ο γέρος
να τ᾽ αποτηγανίση.

Η συνέχεια στην [pemptousia.gr]